

Kustár Zoltán

Debrecen

Kálvin János hermeneutikája és annak hatása a modern természettudományok fejlődésére

Kálvin János történelmi hatása messze túlmutat Genf városának falain, illetve a protestáns egyház- és teológiatörténet szűk keretein: tanai számos ponton változtatták meg a kései középkor emberének gondolkodását, erősítettek fel történelmi folyamatokat, s hatottak pozitívan a nyugati társadalmak kialakulására. Weber óta közismert, hogy van összefüggés a kálvinista hivatástudat, élet-szentség és munkaerkölcs, valamint a modern kori kapitalizmus között, de ugyanígy kimutatható a genfi mintára megszerveződő egyház-tanácsok hatása az újkori demokráciára, valamint a kálvinista tanok befolyása az általános emberi jogok igényére és azok konkrét megfogalmazására.¹ Ám Kálvin János öröksége az akkori Európa peremvidékein is történelmi erőként működött, hiszen számos, önállóságáért küzdő nemzet önazonosságának fő elemévé, politikai ellenállásának pedig eszmei legitimációjává válhatott.² Ebben az összefüggésben természetesen a „magyar kálvinizmus” történelmi hatásait külön is kiemelhetjük.³

Kálvin János születésének 500. évfordulója és a 2009-cel megkezdődő „Kálvin-évek” figyelmünket ismét e gazdag hagyatéokra irányítják. Jelen tanulmány ezen belül egyetlen, kevésbé ismert részletre kívánja ráirányítani a figyelmet: arra, hogy Kálvin János Bibliáról alkotott felfogása milyen pozitív módon hatott a hit és a tudomány viszonyára, s hogyan segítette elő a 17–18. században a modern természettudományok kialakulását.⁴

Célunk az, hogy a szakirodalom fényében a vonatkozó kálvini tanításokat röviden összefoglaljuk, azok tudomány-történeti vonatkozásait pedig Kálvin kommentár-irodalmából újabb bizonyítékokkal is alátámasszuk.

Tesszük mindezt annak érdekében, hogy bemutathassuk: a hit és a tudomány, a teológia és a természettudományok között a kálvinista, azaz református egyházak tanítása szerint nincs feloldhatatlan ellentét. Kétségtelen tény, hogy egymás kölcsönös meg nem ismerése hazánkban komoly válaszfalat emelt a hittudomány és természettudomány művelői közé, s hogy e falak, számos pozitív találkozás ellenére, bizonyos körökben gyakran még ma is áthatolhatatlannak tűnnek. Ám meg vagyok győződve arról,

¹ A kérdéshez ld. röviden McGrath, Alisrer E.: *Kálvin. A nyugati kultúra formálódása*. Osiris Kiadó, Budapest 1996, 234–278.

² Ez utóbbihoz ld. a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen tartott nemzetközi konferencia rangos tanulmánykötetnek írásait, in: Kovács Ábrahám (ed.): *Calvinism on the Peripheries: Religion and civil Society in Europe*. L'Harmattan, Budapest 2009.

³ Ehhez ld. Gaál Botond: Kálvini vonások a magyarok lelki arcán. I. rész: Kálvin és Debrecen. In: *Orando et laborando. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem 2006/2007. évi értesítője. 469. tanév*. Debrecen 2007, 133–142.

⁴ Ehhez ld. McGrath: *Kálvin*, 270–274., valamint Gaál Botond: Kálvin és az európai természettudományos gondolkodás. In: uő: *Kálvin ébresztése*. Szeged 2009, 75–84.

hogy e falak lebontásában, melyben Debrecen tudósai mindig is élen jártak, a kálvini örökség jobb megismerése teológusok és természettudósok számára egyaránt fontos eszköz lehet.

I. A Biblia – Isten kijelentése

Kálvin János legfontosabb művének joggal tekinthetjük az *Institutiót*: ebben a klaszrikus, dogmatikai jellegű műben a nagy reformátor a keresztyén vallás minden főbb kérdését igyekezett egységes rendszerbe foglalni.⁵ A könyv első kiadása 1536-ban jelent meg Bázelen. Kálvin ezt folyamatosan bővítve adta ki újra és újra; a végleges szöveg 1559-ben jelent meg.⁶

Kálvin azt tanította, hogy minden istenismeret egyedüli forrása a Biblia, mint ahogy élő hitre is csak e könyv segítségével juthat el az ember (vö. *Institutio* I. 9,3).⁷ Teológiai érdeklődésének középpontjában ezért mindig is maga a Biblia állt.⁸ Eredeti nyelven olvasta, előadás-sorozataiban és kommentárjaiban legtöbb könyvét tudományosan feldolgozta, ígéhirdetéseiben pedig végigmagyarázta. Vallotta, hogy a Bibliát egyetlen könyv sem helyettesítheti. Ő maga az *Institutiót* is csupán a Szentírás olvasásához szánt kalauznak, egyfajta kézikönyvnek tekintette, ami nem teszi fölöslegessé annak rendszeres tanulmányozását, hanem csak megkönnyíti azt. Az 1539-es kiadás előszavában így ír az *Institutió*nak erről a céljáról: „a szent vallástudomány jelöltjeit az isteni ige olvasására úgy elkészítsem s megtanítsam, hogy az rájuk nézve könnyen hozzáférhető legyen s minden fönnakadás nélkül haladhassanak abban.”⁹

Mi indokolta a Bibliának ezt a kiemelt szerepét? Mit vallott e tudós reformátor a Bibliáról, annak eredetéről és lelki hasznáról?

Kálvin szerint a Teremtő minden ember szívébe belevéselt valamiféle tudást Istenről, s ugyanakkor a teremtett világ szép rendjében, illetve a történelem menetében is kijelenti magát minden értelmes szemlélődő számára. Ez az ún. általános istenismeret, amely azonban – az első emberpár bűnével – megromlott, tökéletlen és zavaros, s így nem alkalmas Isten igazi természetének, jellegének és céljainak felismerésére (*Institutio* I. 5).

Az ember ezért önmagától nem juthat el Isten megismerésére. Ehhez magára Istenre, az ő kijelentésére, az ő szavára vagyunk ráutalva.

Isten persze, elméletileg, megtehetné, hogy mindig közvetlenül szól hozzánk. Ekor azonban inkább csak elriasztana bennünket magától, mondja Kálvin, ahogy Mózes

⁵ Ld. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. I–II. kötet, Pápa 1909. A mű bevett megnevezése az eredeti latin cím kezdőszava alapján az *Institutio*; a folytatásban e tanulmány is így, a fent megadott kiadás alapján idézi, illetve hivatkozik rá.

⁶ Dienes Dénes: *Vezérfonal az egyháztörténet tanulmányozásához*. II. kötet: *A reformáció*. Hernád Kiadó, Sárospatak 2008, 93.

⁷ Niesel, Wilhelm: *Kálvin teológiája*. Kálvin János Kiadó, Budapest 1998, 20–21.; McGrath: *Kálvin*, 152.

⁸ McGrath: *Kálvin*, 163.; Reventlow, Henning Graf: *Epochen der Bibelauslegung*. Band III: *Renaissance – Reformation – Humanismus*. C. H. Beck, München 1997, 122. Ugyanígy Török István: Kálvin szerinte „az *Institutió*ban nem spekulatív bölcselőnek, hanem a Szentírás teológusának mutatkozik.” Ld. Török István: *Az Ószövetség értékelése Kálvin *Institutió*jában*. In: *Kálvin és a kálvinizmus*. Debrecen 1936, 121–139., ebben: 121., valamint Szűcs Ferenc: *Kálvin hermeneutikája*. In: uő. (szerk.): *Szószerk és katedra. Tanulmányok Dr. Tóth Kálmán professzor tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Budapesti Református Theológiai Akadémia, Budapest 1987, 97–103., ebben: 98.

⁹ Ld. Gánóczy Sándor: *Gondolatok Kálvin hermeneutikájához*. In: *Confessio* 1994/4, 45–51., ebben: 48.

második könyve szerint Izráel fiait is halálfélelem fogta el, amikor a Sínai-hegy lábánál mennydörgő szava által kijelentette nekik a Tízparancsolatot (*Institutio* IV. 1,5). Isten ezért a maga Igéjét Ádámnak, majd Ábrahámnak és a többi kiválasztottnak titokzatos módon kijelentette, s az aztán emberi beszéd formájában atyáról fiúra hagyományozódott. Végül Isten embereket választott ki magának eszközül: Mózeset, aki a Szentlélek ösztönzésére ezt az Igét írásba foglalta, és a prófétákat, akik azt magyarázták (*Institutio* I. 7,4–5), saját koruk viszonyaira alkalmazták, miközben a mózesi Törvény hasznát egyre világosabban Krisztusra előremutatva felragyogtatták.¹⁰ Jézus megszületésével ez az isteni Ige öltött emberi testet, az apostolok pedig, hogy a róla szóló híradás feledésbe ne merüljön, a Szentlélek indítására feljegyezték azt.¹¹

Kálvin szerint tehát a kijelentés eredeti formája az élő emberi, egészen pontosan: prófétai szó. A Szentírás ennek a szóbeli Igének az írott formája. Az Ige írásba rögzítésére azért volt szükség, hogy Isten azt megvédje a feledéstől és az emberi tévedésektől (*Institutio* I. 6,3), félremagyarázástól, és hogy mindenki számára hozzáférhetővé tegye.

Így lett az emberiség számára a Szentírás az isten- és hitismeret egyetlen forrása. „Hogy a teremtő Isten megismerésére eljuthassunk, szükségünk van a Szentírásra, mint tanítónkra és vezérlőnkre.” – írja az *Institutio* I. 6. fejezetének mottójában. Csak a Szentírásból ismerhetjük meg önmagunkat, valamint a Teremtő és a Megváltó Istent: saját bűnös voltunkat – és a nekünk készített megváltást. Csak a Szentírás segítségével juthatunk hitre, s ami Kálvin számára mindennél fontosabb: személyes találkozásra a feltámadott Jézus Krisztussal (*Institutio* I. 6,1, ugyanígy I. 4,1–4; I. 10,1).¹²

II. Az isteni „hozzaigazítás” elve

Mégis: hogyan lehetséges, hogy emberi beszéd formájában mutatja meg magát Isten? Hogyan képesek a gyarló emberi szavak befogadni a mindenség Teremtőjét, s hogyan hidalhatják át azt a szakadékot, ami a mennyei Isten világa és a bűnben megromlott ember értelme között tátong?

Kálvin szerint csakis úgy, hogy Isten alkalmazkodik Igéjében az emberi megismerés korlátaihoz. Ezt a tanítását, mely Órigenészig és Aranyszájú Szent Jánosig visszavezethető, a „hozzaigazítás” (akkomodáció) elveként szokták emlegetni.¹³

A Szentírásban, mondja Kálvin, Isten az emberi elme és szív képességeihez igazodik, hogy megértethesse önmagát velünk. Leereszkedett az emberek szintjére, hogy létrejöhessen közte és az emberek között a kommunikáció. Kálvin ezt az isteni alkalmazkodást három hasonlattal szemlélteti: Isten úgy beszél velünk, mint egy szülő vagy dajka a kisgyermekkel, aki a gyermekek sajátos szókincsét és gügyögését használja, igazodva ezzel a gyermek szellemi szintjéhez. Másrészt Isten beszédében úgy alkalmaz-

¹⁰ Reventlow: *Epochen der Bibelauslegung*, 123.; Gánóczy Sándor – Scheld, Stefan: *Kálvin hermeneutikája. Szellemtörténeti feltételek és alapvonalak*. Kálvin Kiadó, Budapest 1997, 91.

¹¹ *Johannis Calvini opera selecta* (a folytatásban: OS), 3,63.15–20, ld. Gánóczy – Scheld: *Kálvin hermeneutikája*, 54., 91–92.

¹² Békési Andor: Kálvin, mint írásmagyarázó. In: *Theológiai Szemle* 1959/7–8, 273–279., ebben: 276.

¹³ McGrath: *Kálvin*, 143.; Gánóczy – Scheld: *Kálvin hermeneutikája*, 97.; Gaál: *Kálvin és az európai természetudományos gondolkodás*, 80–81. Órigenész ebben az összefüggésben az „alkalmazkodás” (*sympetibora*), míg János a „leereszkedés” (*szynkatabasis*) fogalmat használta. János szerint Isten igen messzire elment abban, hogy „saját nyelvét nagy figyelemmel és gonddal a mi gyenge emberi természetünkhöz igazítsa”. Ld. Collins, Raymond F.: Sugalmazás. In: R. E. Brown et al. (ed.): *Jeromos Bibliakommentár*. III. kötet: Biblikus tanulmányok. Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, Budapest 2003, 29–44., ebben: 34–35.

codik hozzánk, mint egy tanító, aki mondandója megfogalmazásában figyelembe kell vegye tanítványai ismeretének szintjét, és csak fokozatosan taníthatja egyre többre és jobbra őket. S végül, mondja Kálvin, Isten úgy alkalmazkodik hozzánk, mint egy bíró, aki műveltségben messze felette áll az elítéltek többségének, ám ítéletét az ő nyelvükön kell megfogalmaznia, hogy azt megértesse velünk (*Institutio* I. 13,1).

A háttérben minden bizonnyal a késő-középkor retorikai, ma úgy mondanánk: kommunikáció-elméleti felismerései állnak.¹⁴ Ugyanakkor Kálvin itt Pál apostol tanítására is építhetett, aki megkülönbözteti a hitbeli kiskorúság és nagykorúság állapotát (Gal 4,1–7), illetve különbséget tesz a hitben még meg nem erősödtek könnyebb tanításának „teje”, valamint azon tanítás „kemény eledele” között, ami a hitben már megerősödött személyeknek való (1Kor 3,1–2, hasonlóan a Zsid 5,12–14).

Ez a „hozzaigazítás” mutatkozik meg Kálvin szerint például a Szentírás antropomorf isten-ábrázolásaiban. Istent a Szentírás gyakran emberi vonásokkal ruhazza fel, és például az ő kezéről, szájáról, lábáról, vagy, tehetjük hozzá, dühéről, féltékenységéről, megbánásáról beszél. Hiszen Isten a Biblia szerint lélek (vö. Jn 4,24), és valójában nincsen teste, keze, feje, lába, vagy a miénkhez hasonló, gyarló indulatai. Ám, mondja Kálvin, azért, hogy egyáltalán el tudjuk őt képzelni magunknak, Isten a mi csekély képességeink miatt kénytelen ebben a képes formában beszélni önmagáról (*Institutio* I. 13,1).

Ugyanígy Mózes is alkalmazkodott képzetlen népének gondolkodásmódjához, amikor a teremtéstörténetben ezt írja: „és lett este, és lett reggel, első nap.” (1Móz 1,5) Kálvin szerint nem érdemes vitát nyitni arról, hogy ez-e a napszakok helyes beosztása: Mózes itt „népe szokásának megfelelően” kezdi a napot az estével, és „szavait hozzáigazítja a bevett szokásokhoz”.¹⁵

Kálvin szerint Mózes ugyanezért beszél a teremtéstörténetben szilárd égboltozatról és az azok felett összegyűjtött „fenti vizekről” (1Móz 1,7). Mi már tudjuk, mondja, hogy a csapadék képződése természetes folyamat, de az akkori ember még nem értette, hogy a vízzel telí felhők miatt nem zuhannak le, és pusztítanak el maguk alatt mindent. Ám Kálvin szerint Mózes itt sem a világ igazi működését írja le, hanem azt, ahogy az ő korában az emberek azt látták, és csak annyit és csak azt mondja el a világról, amennyit és „amit a durva és tanulatlan ember érzékelhetett”. Tehát „Amit Gergely [pápa] tévesen és fölöslegesen a szobrokról és a képekről kijelentett, az teljességgel alkalmazható a teremtéstörténetre, hogy tudniillik ez a tanulatlan emberek könyve.” Ezért, tanácsolja Kálvin, „Aki asztrológiát, vagy egyéb rejtett tudományokat szeretne tanulni, az forduljon máshová!”¹⁶

1Móz 3,23 kapcsán Kálvin arról értekezik kommentárjában, hogy az Ószövetség szerint Isten a szövetség ládáján lévő kerúbokon, azaz szárnyas mennyei lényeken trónol (ld. pl. 1Sám 4,3; 2Sám 6,2). Ám ezzel a képzzettel kapcsolatban is, a fentebb idézett páli tanításra hivatkozva, kijelenti: „az angyaloknak [és tegyük hozzá: Istennek] ez a leírása kétségtelenül az ókori nép otrombasága iránti engedményként volt megenge-

¹⁴ McGrath: *Kálvin*, 144–145. és 273.

¹⁵ Ld. Genézis-kommentárjának vonatkozó szakaszát, in: Baum, Guilelmus et al. (ed.): *Johannis Calvinii Opera quae supersunt omnia*, 1863–1900 (a folytatásban: CO), 23,9–10.; a kérdéshez ld. Wolf, Hans Heinrich: *Die Einheit des Bundes. Das Verhältnis von Altem und Neuem Testament bei Calvin* (Beiträge zur Geschichte und Lehre der Reformierten Kirche X). Neukirchen-Vluyn 1958, 162.

¹⁶ CO 23,17–18, hasonlóan 23,20–23; a kérdéshez ld. Wolf: *Das Verhältnis von Altem und Neuem Testament bei Calvin*, 162.

de; abban a korban gyermeki oktatásra volt szükség, ahogy ezt Pál tanítja (Gal 4,3).¹⁷

Kálvin szerint Istennek ugyanez a hozzáigazítása rejlik Krisztus égi trónolásának képe mögött is. Ahogy azt az Ef 4,10-hez fűzött magyarázatában kifejti: „amikor Krisztusról az mondatik, hogy a mennyben van, nem úgy kell rá tekintenünk, mint aki a szférák közt lakozik és a csillagokat számlálja. A menny magasabb helyet jelent, mint az összes szférák, amelyek az Isten fiának kijelöltek. Nem minthogyha ez betű szerint a világ felett való hely volna, hanem mivel nem tudunk beszélni az Isten országáról másként, csak a saját szokásunk szerint.”¹⁸

Kálvin tehát ezeken a helyeken nem állít kevesebbet, mint azt, hogy Isten a Szentírásban nem saját formájában jelenti ki magát, de a teremtett világról sem nyilatkoztatta ki a Biblia szerzőinek a teljes igazságot, hanem Igéjét hozzáigazította az adott kor emberének felfogóképességéhez, mitikus képzetéhez, korhoz kötött világképéhez. Isten a Biblia lapjain olyan formában beszél önmagáról, s a teremtett világról is csak azt és annyit jelentett ki, amit és amennyit a címzettek képesek voltak felfogni és igaznak elfogadni.

III. Kálvin inspiráció-tana

Kálvin kimondottan az inspiráció kérdésével külön nem foglalkozott: ide vonatkozó tanítását az *Institutio* néhány részletéből, illetve igehirdetéseiből és kommentárjaiból rekonstruálhatjuk.¹⁹

Kálvin vallotta, hogy a Szentírás szerzője végső soron maga a Szentlélek, s így a bibliai könyvek szerzőin keresztül maga Isten beszél: „...Dávid és az összes próféták csak a Lélek irányítása folytán beszéltek, úgyhogy nem ők a jövendölések szerzői, hanem a Lélek, aki az ő nyelvüket csak eszközül használta.”²⁰ Az egyházatyák, vagy éppen a reformáció kora hitvitáinak szókészletét átvéve²¹ maga Kálvin is gyakran használta ebben az összefüggésben a „diktálás” fogalmát, és a bibliai könyvek emberi szerzőit előszeretettel nevezte „írnokok”-nak: a Dávid által írt zsoltárokat is „a Szentlélek diktálta”,²² mint ahogy „a törvény és a prófétálások nem emberi vélemény közlé-

¹⁷ CO 23,80, ld. Wolf: *Das Verhältnis von Altem und Neuem Testament bei Calvin*, 162.

¹⁸ Ld. Pongrácz József: Kálvin kommentára az Efézusi levélről. In: *Kálvin és a kálvinizmus*. Debrecen 1936, 99–120., ebben: 113.

¹⁹ A kérésről részletesen csak három helyen nyilatkozik: a 2Tím 3,16 magyarázatánál, az *Institutio* egy helyén (IV. 8,5–9) és a *Contra Pighium* című művében (CO 6,270 skk.). Ez utóbbi helyen azonban nem pozitív inspirációtant fejt ki, hanem azokkal száll vitába, akik a Szentírás tekintélyét az egyház tekintélyére akarták alapozni, ld. Niesel: *Kálvin teológiája*, 24. A 2Tím 3,16 kapcsán kifejtett nézeteihez ld. Peres Imre: Kálvin írástértelezése és írásmagyarázatai. In: Fazakas Sándor (szerk.): *Kálvin időszerepése. Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékéről és magyarországi hatásáról*. Budapest 2009, 49–78., ebben: 61–62.

²⁰ Így az ApCsel 1,16 magyarázatánál, ld.: *Kálvin János magyarázata az Apostolok Cselekedeteiből I.* (ford.: Szabó András) [Szekelyudvarhely 1941], 26. Egyéb kommentárjaiban is lépten-nyomon találkozunk erre utaló megfogalmazásokkal. Az 1Móz 14-hez például azt írja: „A Szentlélek Ábrahámot nem csak azért akarta megdicsérni, ... hanem őt mint egy tükröt tartotta élénk...” Vagy a Zsolt 32,1-hez így fogalmaz: „A Lélek, aki itt Dávidon keresztül beszél, ...”, ld. Wolf: *Das Verhältnis von Altem und Neuem Testament bei Calvin*, 133. Kálvin ugyanígy nyilatkozik a prófétákról az *Institutio*-ban, ld. *Institutio* I. 7,4.

²¹ Collins: *Sugalmazás*, 35.

²² Így a Zsolt 8,1-hez írt magyarázatában, ld. Kállay Kálmán: Kálvin mint zsoltármagyarázó. In: *Kálvin és a kálvinizmus*. Debrecen 1936, 33–64., ebben: 38–39.

sei, hanem a Szentlélektől diktált tudomány”,²³ az apostolok pedig a Szentlélek „biztos és szavahihető írnokai (amanuenses) voltak” (*Institutio* IV. 8,9).

Azonban Kálvin soha nem hirdette a verbális inspiráció tanát abban az értelemben, mintha a Szentírás minden szava és betűje Isten tévedhetetlen diktátuma lenne.²⁴ Nála a fenti fogalmak inkább csak átvett szófordulatok, melyeket „majdnem bizonyosan a könnyebb érthetőség végett alkalmazott metaforáknak, amolyan szemléltető ábráknak kell tekinteni.”²⁵ Bizonyítja ezt, hogy Kálvin a bibliai szerzőket, mint például Ézsaiást vagy Mózeszt gyakran az Ige „tanúí”-nak vagy éppen „szolgái”-nak is nevezi (*Institutio* I. 7,5), akik az Istentől kapott üzenetet „tanúvallomásokban” rögzítik.²⁶ Kálvin tehát az „írnokokat” inkább „titkároknak” tekintette, akiknek az a feladatuk, hogy a maguk képességei szerint „mint az Ige felesküdtött nótáriusai írásban rögzítsék”,²⁷ emberi szavakba öntsék a rájuk bízott üzenetet. Így Isten üzenete a Biblia lapjain „mint ember által közvetített interpretáció” érkezik el hozzánk.²⁸

Innen válik érthetővé, hogy Kálvin különbséget tud tenni a Szentírás „szavai” és annak „célja” között, s tartja elfogadhatónak, hogy a Zsidókhoz írt levél szerzője a Zsolt 40,7 szövegét nem az eredeti héber, hanem a pontatlan Septuaginta-fordítás alapján idézi (Zsid 10,5 skk), mondván, hogy az apostolok „a szavak idézésénél nem voltak túlságosan aggodalmaskodók”, ám „magánál a végcélnél gondosan ügyelnek arra, hogy a Szentírásnak más értelmet ne adjanak”.²⁹

Ugyancsak innen válik érthetővé, hogy Kálvin írásmagyarázata során mindig arra törekedett, hogy a bibliai könyvek szerzőit minél jobban megismerje és megértse.³⁰ „Dialógusaiban és diszkusszióiban az ő partnere – legalábbis a tudományos igényű exegézis terén – elsősorban mindig az emberi szerző, és csakis a szerző közvetítésével Isten, mint a Szentírás indítóoka.”³¹ Így lehetett nála a zsoltárok magyarázatának alapfeltétele az, hogy „feltünteti a rokonlelkűséget és a kongruenciát saját tapasztalatai, valamint Dávid király megtapasztalásai között.”³²

Csak így válik érthetővé az is, hogy Kálvin szerint az egyes bibliai könyvek magukon hordozzák a szerző korának és műveltségének egyedi vonásait. Míg szerinte például Dávid, Salamon és Ézsaiás valóságos költő-óriások, Pál és Lukács pedig kitűnik a szentírók közül képzettségével, addig Amós, Jeremiás vagy Zakariás, az újszövetségi szerzők közül pedig Péter, János vagy Máté inkább egyszerű emberek voltak.³³

Az inspirációtan ezen a ponton összekapcsolódik az isteni hozzáigazítás tanával. Kálvin szerint ugyanis az ószövetségi próféták „akkora lelki erővel tündököltek, hogy még manapság is beragyogják az egész világot”, ám „bárminő csodálatos értelem mu-

²³ Így a 2Tim 3,16 magyarázatánál, ld. *Kálvin János magyarázata Pál apostolnak Timótheushoz írt leveleibez* (ford.: Szabó András) [Székelyudvarhely 1939], 26., a szakasz interpretációjához ld. Peres: *Kálvin írásértelmezése*, 61.

²⁴ Így nyomtatékkal Niesel: *Kálvin teológiája*, 23–29., újabban pedig Peres: *Kálvin írásértelmezése*, 63., 67.

²⁵ Reventlow: *Epoche der Bibelauslegung*, 123.

²⁶ Niesel: *Kálvin teológiája*, 23., további bizonyító helyek ott.

²⁷ Gánóczy – Scheld: *Kálvin hermeneutikája*, 55.

²⁸ Uo. 63., 97.

²⁹ Ld. Kálvin János: *A Zsidókhoz írt levél magyarázata*. (Ford.: Szabó András) [Budapest 1964], 132–133., a szakaszhoz ebben az összefüggésben ld. Kállay: *Kálvin mint zsoltármagyarázó*, 40.

³⁰ Békési: *Kálvin, mint írásmagyarázó*, 278.

³¹ Gánóczy – Scheld: *Kálvin hermeneutikája*, 63.

³² Uo. 63., 97.

³³ OS 3,73.3–7, ld. Gánóczy – Scheld: *Kálvin hermeneutikája*, 57.

atkozott is bennük, ...egyiküknek sem adatott oly értelem, melyen a kor sötétsége bizonyos tekintetben meg ne látszanék.” (*Institutio* II. 11,6)³⁴

Azaz a bibliai szerzők is saját koruk gyermekei voltak, s csak a maguk ismeretének szintjén fogalmazhatták meg az isteni kijelentést. Így állíthatja Kálvin teljes természetességgel, hogy védőbeszédében István vértanú (ApCsel 7,43) az Ám 5,26 szakaszát helytelenül, a téves görög fordítás szerint idézi.³⁵ Így írhatja az Ám 5,8 magyarázata során azt, hogy a bibliai szakasz csillagászati állításai bizonytalanok, mert a szöveg az említett két csillaggal kapcsolatban saját korának tudásszintjét tükrözi: „...az akkori zsidók nem voltak képzetek a szabad művészetekben, sőt ma sem tudjuk egészen pontosan, hogy mit jelentenek ezek a csillagnevek. És maga Ámósz próféta, a pásztor-ember sem tanult csillagászatot. A csillagokról az (akkori) emberek szokott módján beszél...”³⁶

Így feltételezheti továbbá Kálvin azt is, hogy Mózes az 1Móz összeállítása során szerkesztői hibákat követett el. 1Móz 29,11–12 szerint például Jákób előbb csókolta meg Ráhelt, és csak utána mutatkozott be neki. Márpedig Kálvin szerint kizárható, hogy ez valóban így történt volna, hiszen Rebeka nem fogadhatta volna el egy idegen férfi csókját: valójában Jákób előbb mutatkozott be, és csak aztán üdvözölte a leányt mint rokonát!³⁷ Szintén szerkesztői hibával, illetve következtelenséggel számol Kálvin Mózes részéről az 1Móz 25 esetében. Itt azt olvassuk, hogy Ábrahám Sára halála után (ld. 1Móz 23) feleségül vette Ketúrát, és számtalan gyermeket nemzett neki. Kálvin szerint az újránősülés egy idős aggastyán esetében nevetséges és szánalmas dolog lett volna, ráadásul az Újszövetség szerint Ábrahámot már Sára halála előtt 38 évvel elhagyta a nemzőképessége (ld. Róm 4,19). Így Kálvin arra a következtetésre jut, hogy Ábrahám Ketúrát még Sára életében, az elűzött ágyas, Hágár helyett (1Móz 16–17) vette feleségül. Azaz Kálvin szerint az 1Móz 25 elbeszélése kronológiai szempontból nem a megfelelő helyen áll, és levonja azt a következtetést, hogy Mózes könyvének összeállítása során gyakran tett hátrább olyan történeteket, amelyeknek időrendben előbb kellett volna állniuk.³⁸

IV. Kálvin tanainak hatása a természettudományok fejlődésére

Akár Kálvin inspirációtanát, akár az isteni „hozzáigazítás” elvét nézzük, ugyanarra a következtetésre kell jutnunk: Kálvin nem tanította természettudományos kérdések terén a Biblia csalatkozhatatlanságát.

Sőt: Kálvin tanaiból az következik, hogy a Bibliában a teremtés és a transzcendens világ leírásával kapcsolatban nem szabad mindent szó szerint venni. Ezekkel kapcsolatban ugyanis Isten csak olyan fogalmakat, képeket használt, amelyeket az ókori emberek megérthettek, és ezek köntösébe öltöztetve juttatta kifejezésre a maga akaratát. A Biblia vilásképe sok részletében korhoz kötött és már Kálvin korában is elavult volt,

³⁴ A kérdéshez ld. Collins: *Sugalmazás*, 35.

³⁵ CO 20,100, a vonatkozó szakasz magyar fordításához ld. Tóth Kálmán (szerk. és ford.): „*Az Urat keressétek, akkor élni fogtok!*” *Kálvin János magyarázata Ámósz próféta könyvéhez*. Budapest 2002, 141.

³⁶ CO 20,76–77, 1–176, a vonatkozó szakasz magyar fordításához ld. *Kálvin János magyarázata Ámósz próféta könyvéhez*, 111.

³⁷ CO 21,400–401, ld. Wolf: *Das Verhältnis von Altem und Neuem Testament bei Calvin*, 148.

³⁸ CO 21,342–343, ld. Reventlow: *Epochen der Bibelauslegung*, 130.

tudományosan pedig ma már teljesen tarthatatlan. Ám Isten a Bibliában nem is akarta kijelenteni e téren a teljes igazságot, mert az emberek abban a korban még nem lettek volna képesek azt megérteni vagy igaznak elfogadni.

A Biblia tehát a teremtett — világ kapcsán Isten „szándéka szerint nem a valóság hű megjelenítése”.³⁹ Ennek a felfogásnak nemcsak a Szentírás történeti-kritikai vizsgálata szempontjából van óriási jelentősége, hanem a modern természettudományok fejlődése elől is elvette az egyik legnagyobb akadályt: a Biblia szó szerinti értelmezésének dogmáját.⁴⁰

Luther 1539-ben maró gúnnyal szóló Kopernikusz elméletéről, miszerint a Föld forogna a Nap körül: szerinte ugyanis a Biblia egyértelműen megcáfolja ezt.⁴¹ Kálvin viszont 1557-ben, a Nap Föld körüli látszólagos pályájával kapcsolatban (Zsolt 9,7) zsolttár-kommentárjában ezt írta: „Mindez nem egy pontos tudományos tanítás akar lenni, hanem csak a legdurvább értelem számára a tapasztalatunknak megfelelő látszat leírása: hiszen a futás másik feléről, amit a mi féltékenkről nem láthatunk, nem esik itt szó.”⁴²

Kálvin itt ugyan még maga is a geocentrikus világtérkép jegyében nyilatkozik, de – itt is érvényesítve a „hozzáigazítás” elvét – csillagászati szempontból megbízhatatlan forrásnak minősíti az adott bibliai szakaszt, utat nyitva ezzel a Bibliától független természettudományos modellek felállításának, illetve elfogadásának.

Edward Wright angol természettudós teljesen Kálvin szellemében jár el tehát akkor, amikor a 17. században védelmébe veszi a kopernikuszi világtérképet. Egyrészt, mondja, a Biblia nem fizikakönyv akar lenni, másrészt – csaknem szó szerint idézve az *Institutió*ból Kálvin szavait – a teremtett világ leírásában a Biblia „úgy igazodik az egyszerű emberek beszédmódjához és értelméhez, ahogyan a dajka igazodik a kicsi gyermekhez”.⁴³

Történeti kutatások igazolják, hogy a 16–17. században a fizika és a biológia tudományát többségében Kálvin követői, tehát reformátusok művelték, de még a 18. században is a protestáns természettudósok aránya messze meghaladta a nem protestánsokét.⁴⁴ Ennek legfőbb okát Kálvin János tanításában, mindenekelőtt pedig a fentebb ismertetett hermeneutikai tételeiben kereshetjük.

Die Hermeneutik Calvins und ihr Beitrag zur Entwicklung der modernen Naturwissenschaften

Der vorliegende Aufsatz hebt diejenigen Elemente der Hermeneutik Calvins hervor, die die Entwicklung der modernen Naturwissenschaften im 17–18. Jh. vorangetrieben haben.

Calvins Ansicht nach ist die Heilige Schrift die einzige Quelle der wahren Gottes- und Glaubenserkenntnis (Kap. I.). Wie ist es nun möglich, dass Gott sich selbst in Form der menschlichen Rede offenbaren konnte? Dies geschah allein dadurch, dass

³⁹ McGrath: *Kálvin*, 273.

⁴⁰ Uo. 272.

⁴¹ Ld. McGrath: *Kálvin*, 272.

⁴² Ld. Kállay: *Kálvin mint zsoldármagyarázó*, 57.

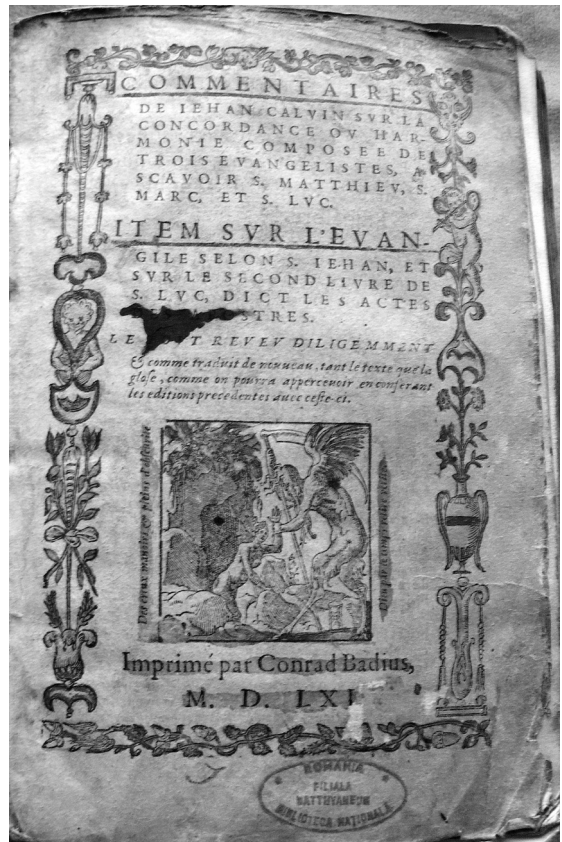
⁴³ Ld. McGrath: *Kálvin*, 270–271.

⁴⁴ Ld. Hooykaas, Reijer: *Religion and the Rise of Modern Science*. Edinburgh 1972, 122–123.; McGrath: *Kálvin*, 272–273.

sich Gott in seinem Wort den begrenzten Möglichkeiten der menschlichen Erkenntnis anpasste (*accomodatio*). Calvin verwendet dieses in der Institution fixierte hermeneutische Prinzip auch in seinen Bibel-Kommentaren. So meint er, dass Gott die Beschreibung der Schöpfung (so zu Gen 1,5.7), der Engel (so zu Gen 3,23) oder z.B. des Himmels (so zu Eph 4,10) dem Auffassungsvermögen der damaligen Menschheit und ihrem zeitgebundenen Weltbild angeglichen hatte. In all diesen Fragen sagt die Bibel nur das und nur so viel, was und wie viel die damalige Menschheit über die Welt und über Gott begreifen und als wahr akzeptieren konnte. (Kap. II.)

Der Verfasser der Heiligen Schrift ist nach Calvin letztendlich Gott selbst, aber er hält sie nicht in all ihren Buchstaben für ein unfehlbares Diktat (Verbal-Inspiration). Vielmehr meint er, die biblischen „Sekretäre“ haben die ihnen anvertraute Botschaft nach ihren eigenen Fähigkeiten in Worte gefasst. So ist es verständlich, dass Calvin zwischen „den Wörtern“ und dem „Ziel“ der Bibel unterscheiden konnte (so zu Heb 10,5ff.), dass er während seiner Schriftauslegung das je genauere Erkennen der biblischen Verfasser und ihrer Zeit anstrebte, dass er die individuellen Züge der biblischen Bücher und die Grenzen der Kenntnisse ihrer Verfasser wahrnahm (so zu Am 5,8 und Apg 7,43), oder dass er annahm, auch selbst Moses habe bei der Redaktion der Tora (so zu 1Mos 25 und 29,11f.) Fehler begangen (Kap. III.).

All dies zeigt, dass Calvin die Unfehlbarkeit der Heiligen Schrift in naturwissenschaftlichen Fragen nicht lehrte. Dies kann anhand seiner Auslegung zu Ps 9,7 gut illustriert werden. Auch hier lässt Calvin das Prinzip der *accomodatio* zur Geltung kommen, indem er diese Stelle als unbrauchbare Quelle in astrologischen Fragen einstuft. Damit hat er den Weg zur Aufstellung und Annahme wissenschaftlicher Theorien, die den Einklang mit dem biblischen Weltbild nicht als Voraussetzung für sich in Anspruch nehmen, geöffnet (Kap. IV.).

Kálvin: *Evangelium Harmonia*, 1561
(Batthyaneum, Gyulafehérvár)